

Hilversum: Stad van Jonge Monumenten

*Onderzoek naar de ontwikkeling en verhalen van Hilversum 1940-1945 en naoorlogs
Hilversum van 1945 tot 2005 en de inzet daarvan bij actuele opgaven, nu én in de toekomst ¹*

© Archief Cultureel Erfgoed

Leefomgeving - Leef- en Vestigingsklimaat - Cultureel Erfgoed

Bestuurlijke opdrachtgever: Gerben van Voorden (portefeuillehouder Cultureel Erfgoed)

Afdelingsmanager: Arnoud Beens

Teammanager(s): Bianca Terpstra

Ambtelijke opdrachtgever: Remco Barteram

Ambtelijke opdrachtnemer: Annette Koenders, Lotte Portier

Zaaknummer:

Datum: september 2023

Versie: Definitief

¹ De periode tot 1940 maakt geen deel uit van dit PVA.

Inhoud

Inleiding.....	3
Het verhaal van Hilversum – achtergrondinformatie over architectuur, stedenbouw en de maatschappelijke context	6
Wijkgerichte aanpak.....	9
Planning.....	11
Bijlagen	13
1. Achtergrond: verbindingen maken tussen mensen, wijken en periodes aan de hand (Hilversumse) thema's.....	17
2. Stakeholders.....	14
3. Participatie & draagvlak	16

Inleiding

In het Coalitieakkoord 2022-2026 'Hilversum Koesteren' beschrijft het college de wens om met de huidige generatie en de generaties na ons van Hilversum te kunnen (blijven) genieten. "Onze stad met dorpse charme heeft ontzettend veel te bieden. Centraal binnen Nederland, met prachtige groene wijken, erg veel goede voorzieningen, een bloeiend centrum en niet te vergeten veel mooie bedrijven, binnen en buiten de media." Deze gekoesterde Hilversumse kenmerken zijn nauw verbonden met het verhaal van Hilversum. Zo ook met het verhaal van de Stad van Jonge Monumenten tot 2005: De naoorlogse groei en het DNA van Hilversum als Mediastad kregen toen vorm en dat is zichtbaar in de woningbouw, architectuur en stedenbouw uit deze periode. De periode 1940-2005 kende net als nu woningnood, crises, klimaatverandering en zoeken naar sociale cohesie; dit leidde toen tot bewonersparticipatie, experimentele woonvormen en zoeken naar manieren om het groeiend aantal inwoners te huisvesten.

De identiteit van Hilversum is een belangrijke onderlegger voor de Omgevingsvisie en deze wordt verder uitgewerkt per wijk in de omgevingsplannen en gebiedsvisies. Door het verhaal van Hilversum zichtbaar en beleefbaar te maken, kan nieuwe kennis van kwaliteiten gemeente breed worden ingezet; voor een integrale en gebiedsgerichte benadering van actuele onderwerpen én voor advisering vanuit de bestaande kwaliteiten van Hilversum. Dit gebeurt door het beantwoorden van de volgende vier vragen:

1. Wat is het verhaal van Hilversum van 1940 tot 2005?
2. Waarin is dat verhaal zichtbaar? Zowel in fysiek gebruik (gebouwen, ontwikkelingen openbare ruimte) als in het functioneren van de stad?
3. Hoe kan dit erfgoed worden benut? Zowel ingezet voor beheer, versterking en ontwikkeling?
4. Hoe kan dit zichtbaar en beleefbaar worden gemaakt? En bijdragen aan het heden en de toekomst van Hilversum?

Waarom nu

1. **Aansluiten bij het Collegeakkoord:** In het coalitieakkoord 'Hilversum Koesteren' beschrijft het college het doel om met de huidige generatie en de generaties na ons van Hilversum te kunnen (blijven) genieten. De gekoesterde Hilversumse kenmerken zijn nauw verbonden met de geschiedenis en het verhaal van Hilversum – en daarbij ook het verhaal van Hilversum van 1940- 2005. De naoorlogse groei en het DNA van Hilversum als Mediastad kregen toen vorm en dat is zichtbaar in de sociaaleconomische structuur, woningbouw, architectuur en stedenbouw uit deze periode.
2. **Aansluiten bij het Collegeakkoord:** "Onderzoeken hoe we muziekonderwijs, cultuureducatie en cultureel erfgoed toegankelijker voor kinderen kunnen maken". De gezinnen en jongeren staan dicht bij de recente(re) geschiedenis. Ze worden betrokken bij participatie in de wijk en gevraagd worden naar hun beleving en verhaal.
3. **Aansluiten Omgevingsvisie en gebiedsperspectieven:**
Kennis van deze periode in de stad levert onmisbare input voor het bepalen van de identiteit voor de Omgevingsvisie, omgevingsplannen en gebiedsvisies. Dit gaat om fundamentele inzichten en kennis over (het verhaal van) Hilversum. De periode 1940-2005 is een groot onderdeel van ons huidige DNA. Momenteel wordt er input gevraagd aan Cultureel Erfgoed voor de architectuur en structuren in het centrum na 1940. Deze input kan nu niet geleverd worden omdat de inventarisatie na 1940 nog niet is uitgevoerd. De analyse van het centrum heeft een prioriterende rol binnen het onderzoek, in relatie tot de gebiedsanalyse die is opgesteld. De vraag vanuit andere domeinen over andere wijken zullen volgen. Cultureel Erfgoed zal proactief voor elke wijk dit onderzoek uitvoeren omdat de inventarisatie en analyse aan het begin van visie- en planvorming noodzakelijk is.
4. **Domein overschrijdende ontwikkelingen met aandacht voor kwaliteiten van Hilversum:**

De te behalen winst bij het uitvoeren van dit onderzoek zit niet alleen op het vlak van monumenten en het verhaal van Hilversum, maar het wordt ook een bron voor input voor actuele sociaaleconomische en maatschappelijke vraagstukken. Een voorbeeld van een vraagstuk waaraan dit onderzoek zal bijdragen is de verduurzaming van naoorlogse wooncomplexen. Voor deze bebouwing kan een verduurzamingsaanpak worden ontwikkeld. Door deze periode te onderzoeken, inventariseren en waarderen, wordt een bijdrage geleverd voor het gesprek vanuit de kwaliteiten van Hilversum. Naast vergroening en wonen, zal het onderzoek ook op andere gebieden inzichten opleveren, zoals hittestress, participatie, veiligheid, gezondheid en sociale cohesie. Het onderzoek vormt daardoor het fundament voor belangrijke integrale verbindingen vanuit de kwaliteiten van Hilversum die bijdragen aan het welzijn voor iedereen.

5. Het onderzoeken en waarderen van deze periode is efficiënt met betrekking tot het aanwijzen van (toekomstige) monumenten:

Met dit onderzoek wordt kennis voor de besluitvorming ten aanzien van verzoeken om aanwijzing als gemeentelijk monument verzameld. Door de architectuur uit 1940 tot 2005 in een keer te onderzoeken en te waarderen aan de hand van het verhaal van Hilversum, kunnen (toekomstige) aanvragen voor gebouwen uit deze periode beoordeeld worden. Wanneer de gemeente zelf het initiatief tot inventarisatie neemt, zal er een long- en shortlist tot stand komen. Op de lange termijn wordt tijd bespaard door het nu als één samenhangend verhaal te benaderen.

6. Oproep uit Hilversum en erfgoedveld om aan te sluiten bij de actuele opgave van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE):

In 2018 riep Heemschut de gemeente op om onderzoek te doen naar Post 65 erfgoed, oftewel erfgoed na 1965. De directe aanleiding hiervoor was de sloop van het GAK-gebouw in het najaar van 2018. Twee jaar later, in 2021 vroeg de Hilversumse Historische Kring Albertus Perk nogmaals om aandacht voor dit bijzondere erfgoed. Landelijk krijgt de periode vanaf 1965 veel aandacht nadat de RCE hier actief onderzoek naar doet. De gebouwen en complexen uit de periode 1965-2005 vragen landelijk nu om renovatie, aanpassing en verduurzaming. Daarom is het van belang dat de betekenis van dit (toekomstige) erfgoed wordt onderzocht.

Risico's van het niet uitvoeren van de analyse

De risico's betreffen met name

- Ontbreken begrip van de identiteit van Hilversum
- Ontbreken mogelijkheden de (toekomstige) ontwikkelingen Hilversums te maken
- Vertraging in formuleren en uitwerken identiteit in gebieds- en wijkanalyses
- Missen van de waarden, verbindingen en kansen om identiteit en erfgoed te benutten
- Toename verzoeken voor aanwijzing monumenten en lange(re) procedures
- Achterblijven bij (landelijke)ontwikkelingen van bijvoorbeeld de RCE

Afbakening

De periode tot 1940 worden in dit plan van aanpak niet meegenomen. De gelaagde, lange ontwikkeling van Hilversum tot 1940 wordt in dit plan van aanpak niet behandeld. De periode tot 1940 wordt echter wel in het totale project meegenomen. Dat betreft de gehele gelaagde ontwikkeling van Hilversum.

De periode 1940 tot 2005 kan in Hilversum in drie delen worden opgedeeld; 1940-1945: Periode van bezetting; 1945-1960: Wederopbouw en 1960-2000: Post 65. De afbakening van de periodes Post 65 en Wederopbouw verschilt per plek in Nederland. In Hilversum vormt de komst van de afdeling Stedenbouw en de start van de bouw van het Mediapark in 1960 een logisch beginpunt van een nieuwe fase. De bouw van het Nederlands Instituut voor Beeld & Geluid in 2005 vormt een natuurlijk

eindpunt, waarna de creativiteit van Hilversum zich ook meer gaat verweven met de bestaande creatieve en mediastructuur in de stad.

Momenten van extra aandacht

De start van het onderzoek/de analyse moet nog worden bepaald. Voorstel is om als bijzonder moment een doorzonwoning aan te wijzen als gemeentelijk monument. De museumwoning van vereniging Hendrick De Keyser op J.P. Coenstraat 80 is een karakteristiek rijtjeshuis in Hilversum-Zuidwest. De wijk is onderdeel van een serie uitbreidingsplannen van W.M. Dudok binnen zijn visie op de tuinstad. Het is een betaalbare naoorlogse koopwoning en een typische zogenoemde doorzonwoning van architect W. Reeders. Het huis is zeer kenmerkend voor de wederopbouwperiode en zal als museumwoning worden behouden en beheerd omdat het inzicht geeft in de mensen en hun woning in de jaren vijftig. Dit is voor velen herkenbaar en voor jongeren educatief.

Financiering en capaciteit

De budgetten zijn beschikbaar gesteld in de voorjaarsnota: € 80.000 voor de analyse en uitwerking naoorlogs Hilversum; € 40.000 voor het gelaagde verhaal van Hilversum. Dit is inclusief extra communicatie en de vertaling van de verhalen en identiteit uit de analyse naar mogelijkheden om de kwaliteiten te benutten voor de versterking en ontwikkeling van de wijken en Hilversum als geheel. Er wordt gerekend op een jaar doorlooptijd. Daarnaast is de volgende ambtelijke inzet beschikbaar: Annette Koenders (8 uur per week), Lotte Portier (8 uur per week). De periode 1940-1960 wordt intern uitgevoerd. De periode 1960-2005 wordt met externen uitgevoerd. Daarnaast dragen de erfgoedorganisaties bij.

Er zijn twee lijnen:

1. Het opstellen van een lijst identiteitsbepalende gebouwen en structuren
2. De analyse ten behoeve van de gebieds- en wijkvisies.

De planning voor de visies is nog niet bekend maar bepalen wel de capaciteit en planning want het verhaal en de analyse moeten tijdig bekend zijn. De twee lijnen zullen gelijktijdig kunnen lopen. De analyses met uitwerking worden per wijk uitgevoerd en gerekend wordt op 6 weken per wijk (48 weken). De wijk en de bewoners staan tijdens die periode centraal. Beleidsvoorstellen volgen uit de resultaten.

Voor de analyse en de uitwerking in kaders voor het benutten van de waarden en het erfgoed is een jaar gepland. Het behouden, inzetten en zichtbaar en beleefbaar maken van de verhalen en het erfgoed is een structurele opgave. In juni 2024 (de Tuinstadmaand van Hilversum 600) vindt de conferentie plaats over de rol van identiteit in de transitieopgaven en ontwikkeling van de stad.

*Nederlands Instituut
voor Beeld & Geluid
© Archief Cultureel
Erfgoed*

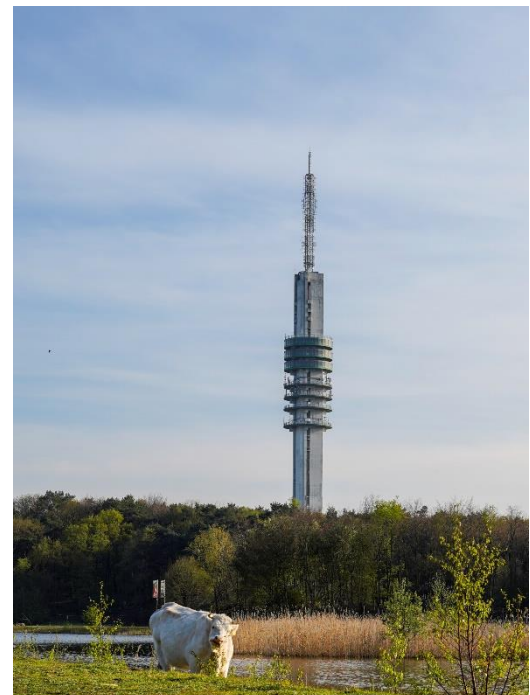
Het verhaal van Hilversum – achtergrondinformatie over architectuur, stedenbouw en de maatschappelijke context 1940-2005

In dit hoofdstuk wordt kort de achtergrond geschetst. We zoeken naar inzicht en duidelijkheid over het erfgoed van 1940 tot 2005 op het niveau van het verhaal van Hilversum, de wijk en het pand; de ontwikkeling van Hilversum en de rol als mediastad vormen hierin belangrijke factoren. Het hoofdstuk vervolgt met een korte beschrijving van de architectuur, stedenbouw en maatschappelijke context per subperiode.

Hoe Hilversum mediastad werd; het verhaal van Hilversum

Op 23 oktober 1961 werd de eerste paal in de grond geslagen voor het Mediapark, toen nog *Radio City*; een ijkpunt voor Hilversum. De ontwikkeling van de media startte al met de vestiging van de N.S.F in 1918, de eerste radiuitzending in 1919 en met de Hilversumsche Draadloze omroep in 1924. Tuinstad Hilversum ontwikkelde zich ook van omroepstad, naar *Radio City* naar Hilversum Mediastad. De architectuur en stedenbouw van Hilversum in de tweede helft van de 20^e eeuw vertellen het verhaal van de typische ontwikkeling van Hilversum. Kennis en waardering van de architectuur en stedenbouw in relatie tot de naoorlogse ontwikkelingen, zijn nog niet breed aanwezig. De architectuur en stedenbouw zijn geworteld in deze ontwikkelingen en verbonden aan de politiek. Bijvoorbeeld burgemeester J.J.G. Boot zette zich vanaf 1951 in voor de verdere ontwikkeling van Hilversum wat leidde tot uitbreidingswijken binnen - en uiteindelijk buiten - het tuinstadplan dat Dudok had gemaakt en de media industrie. De nieuwe afdeling Stedenbouw legde de basis voor een visie die bepalend werd voor wonen, werken en bouwen in Hilversum na 1960.

Dit document betreft het plan van aanpak voor het onderzoek waarin deze ontwikkelingen in sociaaleconomisch en ruimtelijk perspectief worden beschreven. De daaraan uiting gevende architectuur en stedenbouw worden geïnventariseerd en krijgen betekenis in deze context.

© Steengoed Hilversum - Digitaal Erfgoedhuis

Opsplitsing per periode

Aansluitend op eerdere inventarisaties starten we bij 1940. We maken een onderscheid in de periodes 1940-1945, 1945-1960 en 1960-2005.

1940-1945

Tijdens de oorlogsjaren was bouwen beperkt mogelijk. Enkele gebouwen en woonblokken zijn aan het begin van de bezettingsjaren gerealiseerd. In 1942 kondigde de bezetter een algemeen bouwverbod af. De productie en omstandigheden in de periode 1940-1945 vormen een opmaat tot de naoorlogse periode. In deze jaren werden onderzoek gedaan en plannen gemaakt voor de naoorlogse periode. De oorlogsjaren betekenden ook een relatieve stilstand voor de omroepen. De draad moest na de bevrijding weer worden opgepakt.

1945-1960 Wederopbouw in Hilversum

De architectuur, stedenbouw en landinrichting uit de Wederopbouwperiode vertegenwoordigen een belangrijke ontwikkeling in de Nederlandse geschiedenis. Het is een periode van herstel van

oorlogsschade, van schaarste en van een groot woningtekort. Het is ook een periode van landelijk optimisme en vernieuwing. Kenmerkend voor deze naoorlogse jaren zijn de introductie van nieuwe woontypologieën, bouwsystemen, materialen, nieuwe verkavelingspatronen, een nieuwe wijkopbouw met veel groen en ruimte en een steeds belangrijkere rol voor het verkeer.

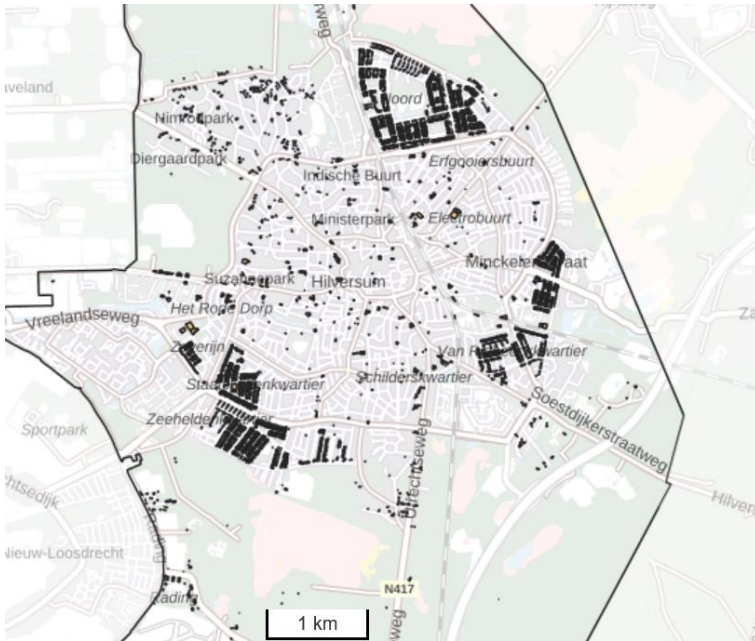
Uitbreiding van Hilversum en de wijkgedachte

Vroege naoorlogse plannen voor uitbreiding zijn gedetailleerd: er is sprake van integrale planning waarbij alle facetten van ruimtelijke ordening in onderlinge samenhang gepland worden. Er is aandacht voor ligging en omvang wijken, voor de behoeftes van industrie en infrastructuur en voor verbindingen tussen stadsdelen. Noord is een voorbeeld van zo'n uitbreidingswijk in Hilversum. Op het uitbreidingsplan van W.M. Dudok uit 1933 komt een deel van de stedenbouwkundige opzet al voor. Vanaf 1953 wordt dit uitbreidingsplan herzien omdat het woningtekort nog actueel is. Er zijn dan ruim 3000 woningzoekenden, waarvan het merendeel zoekt naar een woning met een lage huurprijs. Een belangrijke factor is de gewenste ontwikkeling van de industrie, waarbij de arbeiders en voorzieningen een plek moeten krijgen. Het onderscheid tussen arbeiderswoning en kleine middenstandswoning wordt kleiner. Dit alles met behoud van de natuur. Hilversum zet ook in op de samenwerking met de (media)industrie en de omroepen gaan een nieuwe ontwikkelingsfase in. De basis blijft de kwaliteit van de tuinstadgedachte.

Driehoog op de Erfgooiersstraat © SAGV en archief Cultureel Erfgoed

Een belangrijk aspect voor de inrichting van de wijken is de 'wijkgedachte'. Dit is in lijn met hoe Dudok bouwde aan Hilversum en met de ordeningsprincipes van de tuinstad. Elke eenheid omvat een empirisch vastgesteld aantal inwoners en woningen. Hieraan worden de voorzieningen gekoppeld, die in opeenvolgende niveaus, zoals buurtcentrum, wijkcentrum en dergelijke elkaar opvolgen. De wijkgedachte is een tegengeluid tegen de massaliteit van een grote stad. Tot aan 1955 blijft landelijk de woningbouw vrij traditioneel, maar industrialisatie en standaardisatie worden steeds bepalender. Landelijk wordt woningnood opgelost door systematisering en rationalisering van de woningbouw; dit is sneller en goedkoper. Door montagebouw of systeembouw wordt gewerkt met geprefabriceerde bouwonderdelen volgens genormaliseerde constructiemethoden. Door allerlei stimulerende maatregelen van de Rijksoverheid verschijnt ook meer verdiepingbouw.

*Bebouwing in 1940-1959
(links)
Eerste bewoners hofje
Kerkelands (boven) ©
Archief Cultureel Erfgoed
en SAGV*

1960-2005 Verder met Hilversum

De periode 1960-2005 is breed en kenmerkt zich door ontzuiling, ook in de architectuur. Na 1965 nemen de bestedingsmogelijkheden toe door stijgende lonen. Nu de woningnood in grote delen van Nederland lijkt opgelost, kan meer worden ingezet op de kwaliteit van de woningen: meer ruimte en meer comfort. Vanaf het begin van de jaren 60 groeit de architectuur en stedenbouw sterk in aantallen en wordt de structuralistische aanpak populair: gebouwen samengesteld uit geometrische elementen en structuren, van kleine eenheden, gerelateerd aan de menselijke schaal. Men gaat aanpasbaar bouwen op basis van de levensfase en woonwensen van de bewoners. Hiermee doet de (bewoners)inspraak zijn intrede. De in de jaren zestig begonnen cultuurspreiding zet door met de uitrol van de verzorgingsstaat en de toename van de welvaart: iedere buurt krijgt zijn buurtcentrum met eigen opbouwwerker. Nederlanders krijgen meer te besteden en dat vertaalt zich ook ruimtelijk in winkelcentra (bijvoorbeeld Hilvertshof, 1974). Het centrum wordt herstructureerd, schaalvergroting en projectontwikkeling wordt (verder) geïntroduceerd en de eerste paal wordt geslagen op het toekomstige mediapark.

Wijkgerichte aanpak

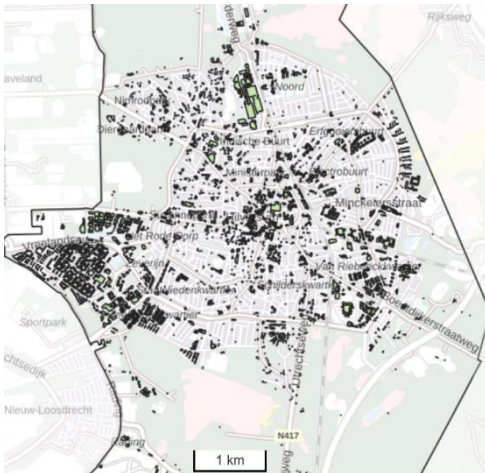
Toen Hilversum buiten de grenzen van het uitbreidingsplan ging kijken, werden de typische hofjeswijk Kerkelands en de bloemkoolwijk Hilversumse Meent gerealiseerd als antwoord op de woningnood.

Stadsvernieuwing in de jaren 90.

In de jaren 90 vonden grote en kleinere ingrepen plaats in het kader van de stadsvernieuwing, met name in de buurt rondom de Oosterstraten en Hilversum Noord. Een van de meest opvallende vernieuwingen betrof een buurt in Hilversum Oost: Dudok Revisited.

Eyecatchers

Het gebouw van het Nederlands Instituut voor Beeld & Geluid (Neutelings Riedijk, 2005) is een van de laatste gebouwen binnen de periode waar we naar kijken. Dit gebouw, een voorbeeld van een trend die vanaf het einde van de jaren 80 plaatsvond, waarin in Hilversum - en in heel Nederland - individuele gebouwen van beroemde architecten werden geplaatst. Een vroeger voorbeeld van deze ontwikkeling is het KNP-kantoorgebouw (Richard Meier, 1987-1992) op de Bonairelaan.

Bebouwing 1960-2005, exclusief Hilversumse Meent (links)

Bebouwing 1960-2005 Hilversumse Meent (rechts)

Inventarisatie en onderzoek

Het aantal adressen betreft tussen 1940-2005: 26.063. Dit zijn tussen 1940-1960: 9.589 en tussen 1960-2005 17.108 adressen. Deze hoge cijfers kunnen een misleidend beeld geven: één gebouw kan al bestaan uit meerdere adressen, de wijken Kerkelanden en de Hilversumse meent bevatten veel adressen terwijl de homogeniteit hoog is. Architectuur van 1940 tot 1960 wordt geïnventariseerd door Cultureel Erfgoed. Architectuur van 1960 tot 2005 wordt geïnventariseerd door een inventarisatiebureau. Bij de inventarisatie is aandacht voor de betekenis in relatie tot de wijk en tot Hilversum als geheel. Centraal staat de plek die een locatie inneemt in het verhaal van Hilversum: toen en nu.

De uitvraag aan het inventarisatiebureau bestaat uit de volgende zaken. Per wijk voor de jaren 1960-2005:

- Inventarisatie van de objecten en structuren met een bouwjaar tussen 1960 en 2005
- Een waardering binnen deze inventarisatie
- Een cultuurhistorisch onderzoek naar de betekenis van een plek in relatie tot de wijk en tot Hilversum als geheel.
- Inbreng voor participatiesessies met erfgoedorganisaties, bestuur, andere clusters binnen de gemeente en de bewoners en gebruikers.

Wijkgerichte aanpak

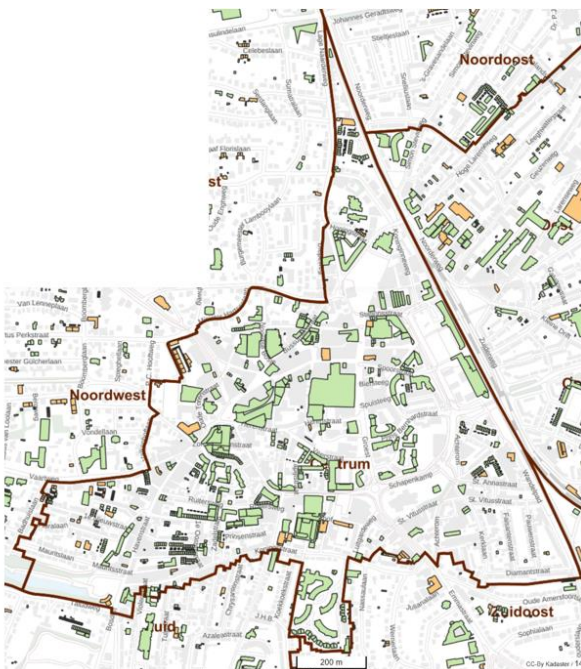
De opbrengsten van het verhaal van Hilversum zijn vooral van belang voor de Omgevingsvisie. Naar voorbeeld van de gebiedsagenda's en Omgevingsvisie werken wij wijkgericht. Dit zorgt ervoor dat we vanuit de wijken het verhaal kunnen vertellen specifiek voor deze plek in (de geschiedenis van) Hilversum. Door de wijkgerichte aanpak kan dichterbij de inwoners gewerkt worden: het betrekken van de inwoners bij hun eigen buurt, hen laten participeren in de betekenis van (de gebouwen in) hun omgeving. In 'Participatie & draagvlak' wordt de visie op participatie verder uitgewerkt. Hierin staat ook de participatie van de erfgoedinstellingen, andere partners in de stad (zoals de media) en bestuurders. Zie hiervoor ook de planning.

De volgorde wordt bepaald door de agendering van de gebiedsagenda, actualiteit van de opgave en in overeenstemming met het college en andere afdelingen binnen de gemeente. De volgorde kan in latere fases worden aangepast.

1. Centrum

2. Noordoost
3. Noordwest
4. Hilversumse Meent
5. Kerkelanden
6. Oost
7. Zuidwest
8. Zuid
9. Landelijk gebied

Op basis van actualiteit van (andere) maatschappelijke opgaven binnen de gemeente willen we starten met het Centrum en met Noord. Dit zijn twee verschillende wijken die een goed inzicht geven in de breedte van het hele verhaal van Hilversum. Aan de andere kant worden wellicht de Hilversumse Meent en kerkelanden naar voren geschoven. Door wijkgericht te werken kan per wijk het verhaal van Hilversum Mediastad onderzocht en verteld worden.

Bebouwing Centrum 1940-2005: oranje tot 1960, groen tot 2005 (links)

Bebouwing Noordoost 1940-2005: oranje tot 1960, groen tot 2005 (rechts)

Kerkelanden © SAGV

Planning

Wat	Wie	Wanneer
Startfase		
Startmeeting met erfgoedpartners	Cuypersgenootschap Dudok Architectuur Centrum (Digitaal) Erfgoedhuis Hilversum Erfgoedvereniging Heemschut Hilversumse historische Kring Albertus Perk, Commissie Cultureel Erfgoed Steengoed Erfgoed	22 Juni 2022
Onderzoek naoorlogse gebouw- gebonden kunst in Hilversum	Norman Vervat	Juni – december 2022
- Analyse van de gelaagde geschiedenis en kwaliteiten van de wijk en in gesprek met de bewoners. - Rapport per wijk met analyse van sociaaleconomische en ruimtelijke ontwikkeling, verhalen, kaarten, waarden) - Uitwerking analyse in het verhaal van de wijk	Cultureel Erfgoed/ ntb inventarisatiebureau	Oktober 2023 – oktober 2024
Tussenrapportage	Cultureel Erfgoed	Mei 2024
Beleidsvoorstellen in besluitvorming	Cultureel Erfgoed	November 2024 – februari 2024
Tijdelijk: Bestuurlijke planning plan van aanpak		
Ontwikkeling voorstel		Aug 2023

PHO		september 2023
College		3 oktober 2023
Uitvoer onderzoek: inventarisatie, kennis opdoen en draagvlak creëren		
Inventarisatie Centrum	Cultureel Erfgoed + inventarisatiebureau	Volgorde wordt later bepaald
Inventarisatie Noord	Cultureel Erfgoed inventarisatiebureau	idem
Hilversumse Meent	Cultureel Erfgoed + inventarisatiebureau	idem
Inventarisatie Buitengebied	Cultureel Erfgoed + inventarisatiebureau	Idem
Inventarisatie Noordwest	Cultureel Erfgoed + inventarisatiebureau	Idem
Inventarisatie Oost	Cultureel Erfgoed inventarisatiebureau	Idem
Inventarisatie Zuidwest	Cultureel Erfgoed inventarisatiebureau	Idem
Inventarisatie Zuid	Cultureel Erfgoed inventarisatiebureau	Idem
Draagvlak en participatie ambtelijk: rondleidingen, lezingen en sessies gericht op integrale samenwerking per wijk	Cultureel Erfgoed	Oktober 2023 – oktober 2024
Draagvlak en participatie bestuurlijk: rondleidingen en lezingen per wijk	Cultureel Erfgoed	idem
Participatie bewoners en stad: rondleidingen en lezingen en publieksonderzoek per wijk	Partners en Cultureel Erfgoed	idem
Presentatie bevindingen onderzoek		November 2024 – februari 2025

Hofjeswijk Kerkelanden, © GooisWonen Martinez

Winkelcentrum De Hilvertshof, © Eric

Bijlagen

1. Achtergrond: verbindingen aan de hand van thema's
2. Stakeholders
3. Visie participatie & draagvlak
4. Overzicht belangrijkste ontwikkelingen

1. Stakeholders

Bewoners en ondernemers

Bewoners en ondernemers zijn de gebruikers van de architectuur en stedenbouw. Hun verhalen en ervaringen zijn onderdeel van de ontwikkeling van Hilversum en de rol die architectuur daarin heeft. Wij willen inwoners daarop bevragen door bijvoorbeeld gerichte interviews. Zij kunnen ambassadeurs worden van betekenisvolle en identiteitsbepalende structuren en panden. Naast huidige gebruikers, kunnen ook vroegere – of zelfs eerste – gebruikers betrokken worden. De mediasector is belangrijk om deze te verweven met de ontwikkeling en groeiende media-identiteit van Hilversum.

Digitaal Erfgoedhuis

Hilversum kent een digitaal erfgoedhuis (Steengoed Hilversum) en een fysiek erfgoedhuis (Stichting Erfgoedhuis Hilversum). Het Digitaal Erfgoedhuis maakt filmpjes en verhalen over gebouwen. Daarbij wordt vaak een ambassadeur gezocht. Samenwerking met deze partners om het verhaal en de inventarisaties te volgen is mogelijk.

Erfgoedhuis Hilversum

Vrijwel alle verenigingen en erfgoedorganisaties uit Hilversum zijn aangesloten bij het Erfgoedhuis. Bijvoorbeeld het Dudok Architectuur Centrum, Albertus Perk, Heemschut en het Streekarchief. Dit zijn de erfgoedexperts uit Hilversum. Zij worden betrokken in het onderzoek omdat deze organisaties beschikken over kennis van en netwerk in Hilversum. Heemschut heeft bovendien een landelijk overzicht, evenals de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Tijdens een samenkomst in juni 2022 zijn architectuur-gerelateerde organisaties in gesprek gegaan met de gemeente over het naoorlogse erfgoed en de betekenis daarvan in Hilversum. Een deel sprak de wens uit om een rol te hebben in het onderzoek. In de bijlagen bevindt zich een verslag van deze vergadering.

Erfgoedvereniging Heemschut en Hilversumse Historische Kring Albertus Perk

De erfgoedorganisaties Heemschut en Albertus Perk wijzen op het belang van de inventarisatie. Albertus Perk zet zich in voor de cultuurhistorische waarden van Hilversum, de landelijke Erfgoedvereniging Heemschut eveneens. Zij ondernemen actie voor gebouwen of gebieden die waardevol zijn of gevaar lopen. De werkgroep Post 65 van Heemschut riep gemeente Hilversum op om aan de slag te gaan met het Post 65 erfgoed (zie hiervoor het gespreksverslag uit 2018 als bijlage). Met deze werkgroep vindt een samenwerking plaats met betrekking tot participatie van bewoners in het onderzoek. In 2021 riep Albertus Perk in een brief aan het college en de raad op om onderzoek naar Post 65 in Hilversum uit te voeren (bijlage).

Gemeente Hilversum – ambtelijk apparaat

Het integraal samenwerken door andere afdelingen van begin af aan te betrekken bij dit onderzoek is van belang voor Hilversum. Wanneer de resultaten van de inventarisatie, de waardering en de plek in het verhaal van Hilversum breed gedragen zijn, levert dit meerwaarde op voor alle betrokken domeinen. Ten eerste denken wij aan het betrekken van collega's van het Gegevenshuis, de samenwerkingsgroep Tuinstad, Planologie, Stedenbouw, Wonen, Horeca, Economie en Media en het Sociaal Domein. Door een interne klankbordgroep te vormen trekken we samen op om tot meerwaarde te zijn voor elkaars prioritering en doelstellingen.

Gemeente Hilversum - bestuur

Voor een duurzame instandhouding voor dit deel van het verhaal van Hilversum wordt het bestuur (college + raad) nauw betrokken. Doel is om kennis te delen en draagvlak te creëren voor het verhaal van de groei van Hilversum en de architectuur en stedenbouw, de mensen en andere uitingen die dit tastbaar en zichtbaar maken.

Inventarisatiebureaus

Keuze op basis van aanraden van landelijke collega's en het vergelijken van rapportages. Mogelijkheden van aangeboden diensten zijn: inventarisatie, waardering, cultuurhistorische analyse en publicaties. Historische interieurs van Amsterdam is een inventarisatiebureau dat de interieurs van 1940 tot 1965 inventariseert in Hilversum en op waarde stelt in opdracht van de gemeente Hilversum. In opdracht van de gemeente Hilversum inventariseert Norman Vervat monumentale architectonische kunst. Deze inventarisatie is vrijwel gereed. Architectonische kunst maakt vaak onderdeel uit van naoorlogse architectuur.

Projectgroep grote gemeenten: Post 65

Een landelijke werkgroep voor grote gemeenten die onderzoek doen naar het Post 65 erfgoed en ervaringen delen met elkaar. Hilversum is lid van de projectgroep.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE)

Tussen 2017 en 2020 voerde de RCE verkennend onderzoek uit naar onroerend erfgoed in Nederland uit de periode 1965-1990.² Een bevinding was dat kennis en draagvlak belangrijke randvoorwaarden zijn voor de toekomstige bescherming en benutting van dit erfgoed. De gebouwen en complexen uit deze periode vragen nu om renovatie, aanpassing en verduurzaming. De RCE noemt het van belang dat de betekenis van Post 65 erfgoed wordt erkend en dat het erfgoed een zorgvuldige omgang verdient. Dat het erfgoed uit de periode na 1965 wordt onderzocht, is een logisch vervolg op eerdere onderzoeks- en aanwijzingsprogramma's van onroerend erfgoed, met de Wederopbouwperiode 1940-1965 als laatste. Voor deze, eerdere periode zijn de afgelopen jaren onderzoeken en projecten voor draagvlakverbreding uitgevoerd, zijn objecten aangewezen als rijksmonument (in Hilversum Zuiderhof en Wereldomroep), gebieden van nationaal belang geselecteerd en zijn gemeenten gestimuleerd ditzelfde te doen. Als derde aanleiding voor de Verkenning Post 65 kan de komst van de Omgevingswet, omgevingsvisies en omgevingsplannen worden genoemd. De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) benoemt het behouden en versterken van cultureel erfgoed als nationaal belang. Erfgoedwaarden van na 1965 zijn nog niet breed onderkend en kennis ontbreekt. Hierdoor kan het erfgoed van deze periode niet vanzelfsprekend meedoen.

Vereniging Hendrick de Keyser

Vereniging Hendrick de Keyser heeft in 2021 een woning uit 1955 op J.P. Coenstraat 80 in Hilversum uit nalatenschap in bezit gekregen. Bijzonder aan dit huis is dat vrijwel het gehele interieur en de inboedel van de bewoners uit de jaren vijftig, zestig en zeventig bewaard is gebleven. Het huis wordt een museumwoning. De woning geeft een beeld van de mensen en het wonen in de jaren vijftig. Veel mensen herinneren zich dit nog en voor jongeren is het educatief. Plan is om dit huis een monumentale status toe te kennen, op verzoek van HdK.

² Lees hier alle onderzoeken de RCE uitvoerde voor Post 65 en de Wederopbouwperiode:
www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/post-65-erfgoed
www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/wederopbouw

2. Participatie & draagvlak

Bewoners en gebruikers

Het maatschappelijke belang van het erfgoed voor Hilversum staat centraal. Het verhaal en het daarbij horende erfgoed moet worden gedragen door alle Hilversummers. Het erfgoed is van de bewoners en de gebruikers (bijvoorbeeld horeca en winkeliers) en de inzet is om hen tot ambassadeurs van het verhaal van Hilversum tot maken. Participatie en draagvlak creëren is hiervoor van belang. Hiervoor kunnen wij een aantal kanalen/middelen inzetten:

- Inzet op en interactie via gemeentelijke (*social*)mediakanalen (in samenwerking met collega's van communicatie)
- Via het digitale wijkgerichte bewonersplatform Hilversummers.nl, in samenwerking met cluster Smart City
- Als onderdeel van de jaarlijkse Hilversum Monitor
- In samenwerking met Cultuurcoaches
- In samenwerking met de wijkregisseurs
- Een klankbordgroep met partners uit het (Digitaal) Erfgoedhuis gericht op participatie in Hilversum met leden met kennis van Hilversum en van naoorlogse architectuur en stedenbouw. Deze partners beschikken over een groot netwerk in Hilversum.
- Specifiek aandacht voor jongeren en gezinnen

Integrale benadering binnen gemeente organisatie

Na de samenwerkingsgroep Internationale Tuinstad is dit een nieuw initiatief vanuit Cultureel Erfgoed van domein overschrijdend belang. Een interne klankbordgroep is van meerwaarde voor een breed scala aan clusters binnen de gemeente:

- Geo-informatie
- Communicatie
- Samenwerkingsgroep Tuinstad
- Team Ruimte
- Team Leef- en Vestigingsklimaat
- Sociaal Domein
- Projectleiders
- Smart City
- Horeca
- Wijkregisseurs
- Cultuur

Bij elk thema is het voor zowel Cultureel Erfgoed als de andere partij van meerwaarde om samen te werken en betrokken te blijven. Bijvoorbeeld bij het onderwerp Kerkbrink: ontwikkelingen binnen dit dossier zullen van invloed zijn op het verhaal van Hilversum en de verschijning daarvan; andersom kan dit dossier profiteren van de kwaliteiten van dit gebied die in beeld worden gebracht. Ook voor het bereik in de stad is deze klankbordgroep belangrijk. Een voorbeeld hiervan in de link via cluster Cultuur naar het Cultuur Netwerk Hilversum; waarbij in een keer alle culturele instellingen als potentiële ambassadeurs van het verhaal bereikt worden (andere voorbeelden zijn de horecavereniging, winkeliersvereniging, etc.).

Daarnaast wordt iedereen binnen de gemeentelijke organisatie met interesse in architectuur en Hilversum Mediastad betrokken middels (lunch)lezingen en rondleidingen.

3. Achtergrond: verbindingen maken tussen mensen, wijken en periodes aan de hand (Hilversumse) thema's

Verschillende thema's werken in Hilversum door de periode van 1940 tot 2005 heen: media, groei, bouwen voor de buurt, participatie, klimaatverandering, industrialisering, verkeer en ontzuiling. Deze (onvolledige) rij verbindt de verschillende periodes onderling. De thema's helpen het verhaal van Hilversum te vertellen en voelbaar en beleefbaar te maken voor alle stakeholders. Het sociaaleconomische verhaal heeft een ruimtelijke en functionele weerslag gekregen.

*Gemeenschapsleven in de Wandelmeent, (links)
Karel doormanlaan , 1965 (boven)
© Archief Cultureel Erfgoed*

Groei, verandering en differentiatie

In het landelijke onderzoek van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) worden drie onderwerpen in de periode 1965-1990 waargenomen:

1. **Groei: economische expansie en grootschalig modernisme.** Dit gaat over nieuw gerealiseerde woonwijken met een sterke mate van uniformering, met aaneengeschakelde 'stempels' van verschillende soorten woningen in een eenvoudig patroon en voorzieningen op loopafstand. De kantorenbouw speelde zich deels af in de historische binnensteden.
2. **Verandering: kleinschalig bouwen voor en door de gebruikers.** De belangrijkste uitkomsten van het stadsvernieuwingsbeleid in deze periode zijn een herovering van de (binnen)stad als aantrekkelijke plek om te wonen, werken en winkelen, een streven naar een historisch gegroeide menging van functies, een versterking van de woonfunctie in de steden en inrichting van de openbare ruimte die hierop zijn afgestemd. Door de buurtgerichte benadering kregen inspraak, participatie en medezeggenschap definitief een plaats in het stadsvernieuwingsproces. Bovendien werd er in de architectuur en stedenbouw gestreefd naar kleinschaligheid, herkenbaarheid en herbergzaamheid. Deze hang naar beslotenheid ontstond als reactie op mondiale ontwikkelingen: de Club van Rome, de oliecrisis en terrorisme. In Hilversum zijn voorbeelden aanwezig. Op kleinschalig niveau vormen de bungalows in het Noordwestelijk villagegebied hier een voorbeeld van.
3. **Differentiatie: herontdekking van de architectuur in een veelheid aan uitingsvormen.** Architecten ervaarden een conceptuele vrijheid en velen lieten volkshuisvesting voor wat het was. Men zette kennis van de architectuurgeschiedenis in door te *recyclen* en te *sampelen*. Een welbewuste vermenging van elementen met verschillende herkomst zorgde voor heterogeniteit

en gelaagdheid. Experimentele woningbouw valt hier ook onder, met als bekend (landelijk) voorbeelden de Bolwoningen en Kubuswoningen. In Hilversum Zuid aan tussen de Kolhornseweg en de J.P. Coenstraat staan enkele flatgebouwen waarin de bewoners experimenteerden met nieuwe vormen van samen wonen.

4. Overzicht belangrijkste ontwikkelingen: Context

Dit overzicht is gebaseerd op een overzicht dat Heemschut maakte naar aanleiding van hun onderzoek naar Post 65 architectuur en stedenbouw in de provincie Friesland. De hieronder weergegeven lijst geeft aan hoe we van een algemeen maatschappelijke ontwikkeling komen tot een vertaling naar ruimtelijke ontwikkelingen en in tweede instantie naar gebouwen en objecten. Dit overzicht is een samenvatting van ontwikkelingen die op veel plekken in Nederland plaatsvonden, ook in Hilversum. Dit overzicht wordt aangevuld, gespecificeerd voor Hilversum en verder ontwikkeld. Daarmee wordt de context gegeven voor de inventarisatie en analyse.

Algemeen maatschappelijke ontwikkeling	Ruimtelijk ordening / gebouwde omgeving	Gebouwen / artefacten
Demografie (overkoepelend) Bevolkingsgroei Geboorte en sterfte (saldo) Migratie (saldo) Veranderende gezinssamenstelling Veranderende bevolkingsopbouw, ook regionaal (stad - dorp; westen - rest van het land) Trek naar de steden, leegloop platteland	Toename bebouwd oppervlak Verdere verstedelijking door uitbreidingswijken en suburbanisatie (gepland en ongepland). Dorpsuitbreidingen platteland Vernieuwing verouderde woonwijken Toenemende regie centrale en lokale overheid Ontwikkeling opvattingen stedenbouw en architectuur; monumentenzorg	Middenstandswoningen Verdiepingbouw Woonwijken Voorzieningen Winkels Gemeenschappelijke tuinen
Wonen Woningnood als 'volksvijand nummer één' Veranderende woonbehoeften (huis-met-een tuintje; toenemende ruimtebehoefte in m2 per inwoner; suburbanisatie, ruimte voor toenemend aantal vervoermiddelen per huishouden) Belangrijke rol voor woningbouwverenigingen/corporaties Massaproductie	Woonwijken in soorten en maten Stedelijke uitbreidingswijken Suburbs Landelijke/ dorpse uitbreidingswijken Stads- en dorpsvernieuwingsbuurten Bouwtechniek Nieuwe bouwtechnieken (beton, prefab, ... enz.)	Vrijstaande woningen Villa's Bungalows Tweekappers Rijwoningen Galerijflats Portiekflats Duplexwoningen Landhuizen Bijzondere woonvormen
Economie Schaalvergroting, concentratie internationalisering, globalisering, specialisatie Mechanisering Ontwikkelingen in: primaire. sector (landbouw, ...) secundaire. sector (industrie, ...) tertiaire sector (dienstverlening, ...) Snelle ontwikkeling welvaart, groei consumptie, ... Ontwikkeling werkgelegenheid • Bedrijfsleven (organisatie; Productie (techniek, incl. beginnende digitalisering/ automatisering) Distributie incl. beginnende digitalisering/ automatisering) Detailhandel	Ruilverkaveling Nieuwe landbouwbedrijvigheid Mediapark! Bedrijventerreinen Verplaatsing grootschalige economische activiteiten naar perifere (stedelijke) locaties en naar stationslocaties (kantoren) Cityvorming ('Central Business Districten' en kernwinkelgebieden). Ontwikkeling perifere detailhandel (meubelboulevards, bouwmarkten, tuincentra	- Nieuwe (typen) boerderijen - Fabrieken - Handelsgebouwen - Havengebouwen - Magazijnen - Overige op- en overslaggebouwen - Marktgebouwen - Distributiecentra - Winkels - (woon)warenhuizen, ... - Beursgebouwen - Woonwinkelpanden

Regionaal ongelijke ontwikkelingen van het bovenstaande		
Politiek en bestuur Schaalvergroting en concentratie Internationalisering, globalisering Toenemende overheidsbemoeienis, groeiend overheidsapparaat (verzorgingsstaat, ruimtelijk ordening en volkshuisvesting, ...) Inspraak, democratisering, burgerparticipatie Beginnende digitalisering (b.v. belastingdienst)	Corresponderende groei huisvesting wetgevende en uitvoerende macht Corresponderende groei huisvesting rechtsprekende macht	- Raadhuizen - Huisvesting ambtelijke diensten - Rechtbanken, kantongerechten, - Gerechtshoven
Sociaal en cultureel Vrijtijdsbesteding Recreatie Sprot Welzijn kunst	Sportvoorzieningen buiten en binnen	Sportterreinen met accommodatie Sporthallen Zwembad Park Buurthuizen Horeca Kunstwerken op en aan gebouwen en in de openbare ruimte
Onderwijs en wetenschap Behoeftte aan (hoger en gespecialiseerde) geschoolde arbeid Wijzigingen leerplicht Wetenschappelijke ontwikkeling	Explosieve groei onderwijsvoorzieningen, van kleuter- en lageronderwijs tot universiteit Explosieve groei onderzoeksvoorzieningen	
Zorg Ontwikkelingen in de (medische) zorg vergrijzing	Uitbreiding en verfijning infrastructuur (ambulante zorg) Infrastructuur voor thuiszorg	ziekenhuizen
Religie Religieuze ontwikkeling Ontkerkelijkking 'nieuwe' religies en geloofsbeleving	- nieuwere gebouwen in nieuwbouwwijken en vervanging oudbouw	
Waterhuishouding Stijgende zeespiegel Schaalvergroting en concentratie Grondwaterstand en ontwikkeling landbouw waterschappen	Aanpassing waterkeringen Vervoltooing en verdere ontwikkeling Deltaplan	Dijken Sluizen Gemalen Overige. Infrastructuur afvoer overtollig water
Defensie Koude oorlog Ontspanning Internationale samenwerking (NAVO)	Ontwikkeling militaire infrastructuur	Kazernes MOB-complexen Militaire vliegvelden Bunkers
Mobiliteit en communicatie Mobiliteitsexplosie na 1960 Model shift; div., o.a. : van ov naar privé, van rail en water naar weg Containisering Postverkeer Ontwikkeling infrastructuur weg, rail, water, lucht	Explosieve groei infrastructuur Ontwikkeling gateways en mainports (vliegvelden, havens) Versobering en afbraak halte- en station faciliteiten NS en ander OV.	Wegen, snelwegen Bruggen, viaducten en tunnels; klaverbladen Parkeerterreinen, parkeergarages; fietspaden en fietsenstallingen. Havens en waterwegen; kust- en overmarkering Raillijnen naar uitbreidingswijken en suburbs Stations (uitbreidingswijken en suburbs)
Milieu - klimaatverandering	Infrastructuur voor waterzuivering Angst naar aanleiding van Club van Rome	Waterzuiveringsinstallaties

		Woonvormen gericht op duurzaamheid (bijvoorbeeld Erfgooiersstraat 500-512)
--	--	--